

гіка про предпізнання об'єктивної істини. Ейдоси буття, як граничні смисли.

2. Від науковчення до логіки культури. Критерії логічності в сучасній філософській логіці. Різність форм розуміння.

Тема 13. Феноменологічна логіка

1. Онтологізм пізнання (гносеологічний онтологізм) як усунення протистояння суб'єкт-об'єкта за допомогою поняття «буття — в — світі».

Поняття трансцендентально-феноменологічної (ейдетичної) редукції. Ейдетичне право. Факт і ейдос. Априорність ейдоса. Ейдетична інтуїція. Гештальттеорія. Закон «доброго» гештальта.

2. Поняття «розуміння» та «герменевтичного кола» — вихідні в філософії герменевтики. Різність і конфлікт інтерпретацій. Методологія інтерпретацій. Лінгвістична семантика. Слово як дискурс. Герменевтичний психоаналіз. Герменевтика феноменології духу. Екзистенціальна герменевтика.

Спосіб пошуку права в герменевтичній концепції відмінності поміж правом і законом. Герменевтика позитивного права.

Надійшла до редколегії 25.02.97

В. ТИТОВ, проф. ІЮА України

МОЖЛИВІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЛОГІКИ В ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Як свідчить історія, взаємна плідність стосунків між логікою та правом не підлягає сумніву. Навіть у найскрутніші для освіти часи логіка не викреслювалася з навчальних планів юридичних спеціальностей, на відміну від інших напрямків гуманітарної освіти (філологів, істориків та ін.). Юридична рефлексія та юридична практика постійно ініціюють потужні імпульси до розвитку сучасних логічних досліджень (логіка норм та оцінок, логіка прийняття рішень, логіка питань та відповідей тощо). Таким чином, «на поверхні явищ» існує ілюзія цілковитої гармонії взаємних стосунків між логікою та правознавством, яка дозволяє сподіватися на відродження у нас відомої ще з кінця XVII ст. і поширеної на Заході юридичної логіки як окремої наукової та навчальної дисципліни.

Ці сподівання засновуються на кількох припущеннях, які здаються виправданими.

По-перше, юридична освіта, наука і практика уявляються найбільш природною і широкою сферою застосування логічних методів.

По-друге, в силу того, що юристи надають суспільству перш за все інтелектуальні послуги, слід очікувати саме серед них найбільшу зацікавленість та сприйнятливність до логічних досліджень правових питань.

По-третє, через різноманітні канали юридичної раціональності (закони, підзаконні акти, угоди між громадянами, цивільні та кримінальні процеси, арбітражні рішення та ін.) право впливає на свідомість всього суспільства разом з притаманною йому латентною логікою.

Звичайно, кожне з цих припущень може зустрітися з контраргументами.

Так, якщо юридична наука і освіта традиційно зорієнтовані на струнку і системну логічність, то на практиці ця логічна послідовність у значній мірі втрачається. Можна скільки завгодно скаржитися на недосконалість практики і недостатню компетентність самих практиків (хоча це буде у певній мірі справедливо), але це не виключає необхідності піднесення практичної логіки до рівня логіки теоретичної, знання якої закладаються не тільки і навіть не стільки у відповідному навчальному курсі, скільки в самих конкретних галузях права.

Добре відомо, що і серед юристів є досить багато людей, які взагалі не знають і не цінують теоретичної логіки. Це впливає і зі спостережень над відношенням до неї деякої частини студентів, і з досвіду спілкування з окремими юристами, для яких знайомство з логікою почалося і закінчилося одночасно зі складанням іспиту з відповідного курсу, і навіть з деякими вченими, що вважають традиційну аристотелівсько-міллевську логіку абсолютним завершенням логічної срудитії юриста, а в сучасній логіці не бачать нічого цікавого і корисного. Хоча мені жодного разу не доводилося чути від наших співвітчизників прямих заперечень практичного значення логіки для юристів, тим не менш і у нас може вважатися поширеною позиція, цілком відверто висловлена у минулому столітті американським суддею і теоретиком права Олівером Холмсом (*The Common Law*, 1881): «життя права не є логіка: це є досвід»¹. Холмс стояв у самих витоків юридичного емпіризму, притаманного прецедентній юстиції і несумісній з дедуктивно організованими системами європейського права. Оскільки навряд чи кому приїде думка

¹ *Kaplan P. S. From Logic to Experience//The Georgetown Law Journal. 1994. V. 83. S. 1.*

заперечувати роль досвіду для юриста-практика, здається більш правильним парафраз: «життя права є логіка і досвід». На користь слушності такого парафраза може свідчити хоча б той факт, що з 1994 р. для вступу на юридичні факультети університетів США та Канади треба скласти іспит (Law School Admission Test), що вміщує питання з так званої неформальної логіки¹.

Не тільки юристи-практики, а й усе наше суспільство в цілому, позбавлене повноцінної логічної освіти, вимушено покладається у своїй практичній діяльності здебільшого на досвід, до того ж часто-густо обмежений сферою випадково вдалих інтелектуальних знахідок. Здається, що подібний емпіризм панує і у сфері нашого законодавства, яке протягом останніх років здійснюється шляхом імпровізацій, спроб та помилок. Як викладачу Національної юридичної академії України, мені добре відомо, скільки зусиль покладають вчені-юристи, випрацьовуючи теоретично виважені проекти законів, і як вони потім деформуються при проходженні через парламентські слухання з їхньою безперервною політичною боротьбою. Наслідком цих деформацій стала, наприклад, руйнівна для всього народного господарства України податкова система, швидко змінити яку вже не вдається найближчим часом. Юридичні закони на те й **закони**, щоб служити логічною підставою для планування всього життя суспільства і держави у ясно визначеному напрямку. Визначення цього напрямку не є прерогативою юристів, але якщо парламентарі-політики прийняли на себе найвищі юридичні функції законодавця, саме вони мають відповідати за логічну суперечливість підстав, на яких пропонують розбудовувати державу. Можливо, для цього потрібно піднятися вище партійних пристрастей і дійти згоди щодо вектора, конкретного змісту та темпів реформ, конче потрібних суспільству. Як мінімум, для цього потрібна, крім природжених розумових здібностей, ще й певна логічна культура, брак якої негативно впливає на хід сучасного історичного розвитку України.

Що ж саме слід розуміти під логічною культурою юриста?

З численних розмов з юристами-педагогами і вченими, юристами-практиками мені довелося впевнитись про існування трьох головних підходів до її розуміння, кожен з яких заслуговує на увагу. Ці три підходи не виключають, а доповнюють один одного і мають стати основою для подальших досліджень.

¹ Див.: *Luebke S. W. Informal Logic Issues in a Practical Testing Context//Proceedings of the Third ISSA Conference on Argumentation. Amsterdam, 1995. V. 4.*

Перш за все це має бути академічна дисципліна прикладного характеру, яка б поєднувала сучасні логічні методи з актуальними проблемами правознавства та правозастосування. Її краще всього називати юридичною логікою, приєднуючись до традиції Західної Європи¹, хоча цей термін вже зустрічався і у деяких радянських авторів без належних експлікацій². В дослідженнях юридичної логіки слід сподіватися на співпрацю фахівців-логіків з теоретиками права та представниками окремих галузей правознавства.

Другим важливим напрямком взаємодії логіків та юристів може стати логіка права, тобто логіка побудови всієї правової системи в цілому. Провідна роль тут належить теоретикам, історикам та компаративістам права, бо саме ці фахівці найгостріше і найкомпетентніше реагують на «больові точки» правознавства, а власне логікам, якщо їхні послуги взагалі будуть потрібні, може належати хіба що тільки консультативна роль.

Третій напрямок можна умовно назвати логікою правосвідомості, маючи на увазі правосвідомість суспільства в цілому та правосвідомість окремих соціальних, професійних груп і правосвідомість особистості. Цікавим об'єктом дослідження тут може бути логіка правосвідомості самих юристів, як еталон відповідної форми раціональності. У даному напрямку досліджень здається бажаною співпраця юристів, логіків, психологів, філософів, культурологів та соціологів права.

Отже, всі названі напрямки можуть бути перспективними, але для їх розробки потрібно відносно автономні дослідницькі програми. Так, власне юридична логіка є синтетичною прикладною дисципліною, до предмету якої слід віднести логічний аналіз мови права, аналіз структури висловлень, побудову кон'юнктивних та диз'юнктивних нормальних форм з метою повного огляду можливих підстав та наслідків, тверджень, що нас цікавлять, аналіз питань та відповідей, логіка причинно-наслідкових зв'язків, логіка норм та оцінок, логіка прийняття рішень, логіка аргументації, юридична герменевтика тощо.

До сфери логіки права слід віднести дослідження системних принципів побудови права, підпорядкування та взаємного узгодження норм, урівноваження прав та обов'язків, формування юридичних визначень, дослідження конструктивних можливостей та ефективності різних правових систем, вису-

¹ Див.: *Kalinowski G. Introduction a la logigue juridique*. P., 1965; *Klug V. Juristische Logik* B., 1982; *Perelman C. Juristische Logik als Argumentationslehre*. Friburg, 1979; *Weinberger O. Rechtslogik* Wien-New-York, 1970; та ін.

² Див.: *Алексеев С. С. Общие дозволения и запреты в советском праве*. М., 1989.

вання продуктивних гіпотез (нормативних нівел), пошуки оптимальних моделей права у відповідності до прийнятих Україною міжнародних договорів та до реалій часу, існуючих традицій та ін.

Третій і, мабуть, найскладніший напрямок — логіка правосвідомості — ще ніколи ретельно не досліджувався з наукових позицій. Можна сформулювати деякі цікаві траєкторії наукового пошуку у цій сфері: об'єктивний соціологічний розподіл різних стратегій діяльності у рамках законності або за її межами як у окремих громадян, так і у соціальних груп, логіко-психологічні особливості рефлексії над законом у професійних та соціальних груп, відповідні культурні реакції та ін. Ми посилаємося на відомі кримінологам розбіжності між повагою до закону і права та антисоціальними установками деяких кримінальних елементів, або різницю між правосвідомістю «звичайних» громадян та юридично освічених осіб.

Відносна автономність кожного з вказаних напрямків не виключає їх поєднання або використання деяких здобутків одного з них в суміжній сфері. Так, відомий український (згодом польський) теоретик права Л. Петражицький ще на початку нашого століття, спираючись на римську традицію класифікації правових норм за ознаками *facere-accipere-pati*, запропонував концептуальний базис для побудови оригінальної теорії права, який вмещував такі поняття, як «обов'язок робити» і «обов'язок не робити» (утримуватися від дії), «право вимагати» і «право не терпіти»¹. Вже в наші часи О. Івін² звернув увагу на можливість поширення вихідної концептуальної схеми Петражицького поняттями «обов'язок вимагати» та «обов'язок не вимагати», «обов'язок не терпіти» та «право терпіти».

Уявляється, що повний огляд прав та обов'язків мусить передбачати подальше поширення цієї схеми поняттями «право робити» і «право не робити», «право не вимагати» та «обов'язок терпіти». Таким чином, повний концептуальний базис класифікації загальних норм у стилі Петражицького матиме вигляд:

<i>право робити</i>	<i>обов'язок робити</i>
<i>право не робити</i>	<i>обов'язок не робити</i>
<i>право вимагати</i>	<i>обов'язок вимагати</i>
<i>право не вимагати</i>	<i>обов'язок не вимагати</i>
<i>право терпіти</i>	<i>обов'язок терпіти</i>
<i>право не терпіти</i>	<i>обов'язок не терпіти</i>

¹ Див.: *Петражицкий Л. Н. Теория права и государства в связи с теорией нравственности* СПб., 1910. Т. 2.

² Див.: *Ивин А. А. Логика норм*. М., 1973.

Цікаво порівняти цей концептуальний базис з досить змістовною, хоча з логічної точки зору недосконалою спробою зробити повний огляд загальних дозволів та заборон, що була здійснена С. Алексеевим¹.

Оскільки поняття «права» та «дозволу», «обов'язку» та «заборони» не співпадають ні за своєю логіко-філософською семантикою, ні за теоретико-правовою інтерпретацією, композиція операторів «(не) дозволено» та «(не) заборонено» з операторами «(не) робити», «(не) вимагати», «(не) терпіти» буде:

(не) дозволено (не) робити   (не) заборонено (не) робити
 (не) дозволено (не) вимагати   (не) заборонено (не) вимагати
 (не) дозволено (не) терпіти   (не) заборонено (не) терпіти.

Поєднання попередньої і останньої матриць із застосуванням скорочень, в яких оператори будуть позначені тільки першими літерами: П, Д, Р, З, В, Т; суб'єкти дії — літерами: x, y ; самі дії — літерою z , заперечення; $\cong$ дає повний огляд можливих прав дозволів та заборон:

Право дозволів робити

$P(x) \quad D(y) \quad R(z)$
 $\sim P(x) \quad D(y) \quad R(z)$
 $P(x) \sim D(y) \quad R(z)$
 $\sim P(x) \sim D(y) \quad R(z)$
 $P(x) \quad D(y) \sim R(z)$
 $\sim P(x) \quad D(y) \sim R(z)$
 $P(x) \sim D(y) \sim R(z)$
 $\sim P(x) \sim D(y) \sim R(z)$

Право заборон робити

$P(x) \sim Z(y) \quad R(z)$
 $\sim P(x) \quad Z(y) \quad R(z)$
 $P(x) \sim Z(y) \quad R(z)$
 $\sim P(x) \sim Z(y) \quad R(z)$
 $P(x) \quad Z(y) \sim R(z)$
 $\sim P(x) \quad Z(y) \sim R(z)$
 $P(x) \sim Z(y) \sim R(z)$
 $\sim P(x) \sim Z(y) \sim R(z)$

Право дозволів вимагати

$P(x) \quad D(y) \quad V(z)$
 $\sim P(x) \quad D(y) \quad V(z)$
 $P(x) \sim D(y) \quad V(z)$
 $\sim P(x) \sim D(y) \quad V(z)$
 $P(x) \quad D(y) \sim V(z)$
 $\sim P(x) \quad D(y) \sim V(z)$
 $P(x) \sim D(y) \sim V(z)$
 $\sim P(x) \sim D(y) \sim V(z)$

Право заборон вимагати

$P(x) \quad Z(y) \quad V(z)$
 $\sim P(x) \quad Z(y) \quad V(z)$
 $P(x) \sim Z(y) \quad V(z)$
 $\sim P(x) \sim Z(y) \quad V(z)$
 $P(x) \quad Z(y) \sim V(z)$
 $\sim P(x) \quad Z(y) \sim V(z)$
 $P(x) \sim Z(y) \sim V(z)$
 $\sim P(x) \sim Z(y) \sim V(z)$

¹ Див.: Алексеев С. С. Вказ. праця.

Право дозволів терпіння

- $P(x) \quad D(y) \quad T(z)$
- $\sim P(x) \quad D(y) \quad T(z)$
- $P(x) \quad \sim D(y) \quad T(z)$
- $\sim P(x) \quad \sim D(y) \quad T(z)$
- $P(x) \quad D(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim P(x) \quad D(y) \quad \sim T(z)$
- $P(x) \quad \sim D(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim P(x) \quad \sim D(y) \quad \sim T(z)$

Право заборон терпіння

- $P(x) \quad Z(y) \quad T(z)$
- $\sim P(x) \quad Z(y) \quad T(z)$
- $P(x) \quad \sim Z(y) \quad T(z)$
- $\sim P(x) \quad \sim Z(y) \quad T(z)$
- $P(x) \quad Z(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim P(x) \quad Z(y) \quad \sim T(z)$
- $P(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim P(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim T(z)$

Обов'язок дозволів робити

- $O(x) \quad D(y) \quad P(z)$
- $\sim O(x) \quad D(y) \quad P(z)$
- $O(x) \quad \sim D(y) \quad P(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim D(y) \quad P(z)$
- $O(x) \quad D(y) \quad \sim P(z)$
- $\sim O(x) \quad D(y) \quad \sim P(z)$
- $O(x) \quad \sim D(y) \quad \sim P(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim D(y) \quad \sim P(z)$

Обов'язок заборон робити

- $O(x) \quad Z(y) \quad P(z)$
- $\sim O(x) \quad Z(y) \quad P(z)$
- $O(x) \quad \sim Z(y) \quad P(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim Z(y) \quad P(z)$
- $O(x) \quad Z(y) \quad \sim P(z)$
- $\sim O(x) \quad Z(y) \quad \sim P(z)$
- $O(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim P(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim P(z)$

Обов'язок дозволів вимагати

- $O(x) \quad D(y) \quad B(z)$
- $\sim O(x) \quad D(y) \quad B(z)$
- $O(x) \quad \sim D(y) \quad B(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim D(y) \quad B(z)$
- $O(x) \quad D(y) \quad \sim B(z)$
- $\sim O(x) \quad D(y) \quad \sim B(z)$
- $O(x) \quad \sim D(y) \quad \sim B(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim D(y) \quad \sim B(z)$

Обов'язок заборон вимагати

- $O(x) \quad Z(y) \quad B(z)$
- $\sim O(x) \quad Z(y) \quad B(z)$
- $O(x) \quad \sim Z(y) \quad B(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim Z(y) \quad B(z)$
- $O(x) \quad Z(y) \quad \sim B(z)$
- $\sim O(x) \quad Z(y) \quad \sim B(z)$
- $O(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim B(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim B(z)$

Обов'язок дозволів терпіння

- $O(x) \quad D(y) \quad T(z)$
- $\sim O(x) \quad D(y) \quad T(z)$
- $O(x) \quad \sim D(y) \quad T(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim D(y) \quad T(z)$
- $O(x) \quad D(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim O(x) \quad D(y) \quad \sim T(z)$
- $O(x) \quad \sim D(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim D(y) \quad \sim T(z)$

Обов'язок заборон терпіння

- $O(x) \quad Z(y) \quad T(z)$
- $\sim O(x) \quad Z(y) \quad T(z)$
- $O(x) \quad \sim Z(y) \quad T(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim Z(y) \quad T(z)$
- $O(x) \quad Z(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim O(x) \quad Z(y) \quad \sim T(z)$
- $O(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim T(z)$
- $\sim O(x) \quad \sim Z(y) \quad \sim T(z)$

З логічної точки зору подібний базис визначає деякий абстрактний «деонтичний світ». Його доповнення юридично

виправданими аксіомами (загальними принципами права) дає можливість створити реалістичні моделі окремих галузей права.

Надійшла до редколегії 13.02.97

НОВИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

М. СІБІЛЬОВ, чл.-кор. АПРІ України

РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПО ПЕРЕВЕЗЕННЮ ВАНТАЖУ, ПАСАЖИРІВ ТА БАГАЖУ ЗА ПРОЕКТОМ НОВОГО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Транспортне законодавство України почало інтенсивно формуватися після проголошення її незалежності 24 серпня 1991 р. Це пов'язано з тим, що за часів існування СРСР регулювання відносин усіх транспортних організацій (крім автомобільних) з клієнтурою і між собою складало компетенцію Союзу РСР, і союзні республіки не мали свого законодавства, яке б регулювало відносини організацій залізничного, морського, річкового, повітряного та трубопровідного транспорту. Оскільки відповідно до постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР»¹ акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, мали застосовуватися до прийняття відповідних актів законодавства України, постала нагальна потреба у розробці транспортного законодавства України. Зараз воно складається з низки законів та підзаконних актів, а саме: закону від 10 листопада 1994 р. «Про транспорт», Повітряного кодексу України від 4 травня 1993 р., Кодексу торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р., закону від 15 травня 1996 р. «Про трубопровідний транспорт»², Статуту автомобільного транспорту України, затвердженого Радою Міністрів УРСР 27 червня 1969 р.³

До прийняття в Україні Статуту залізниць України та Статуту внутрішнього водного транспорту України на її території тимчасово продовжують діяти Статут залізниць СРСР, затверджений постановою Ради Міністрів СРСР від

¹ Відомості Верхов. Ради України. 1991. № 46. Ст. 621.

² Там же. 1994. № 51. Ст. 446; 1993. № 25.

Ст. 274; 1995. № 48—52. Ст. 349; 1996. № 29. Ст. 139.

³ ЗП УРСР. 1969. № 7, Ст. 88.